

All other former security guards were arrested or imprisoned for a short time, or deprived of office in the NKVD, but continued their career at the grassroots party level or in economy.

Key words: Great Terror, state security service, political repressions, NKVD, executives.

УДК 929+94(477)«1939/1941»

*Андрій ЖИВ'ЮК**

**«Використані та викинуті»... на Західну Україну:
виконавці Великого терору як «радянізатори»
Рівненської області (1939–1941 рр.)**

Мета – на підставі документів бюро Рівненського обкому КП(б)У, наказів стосовно особового складу УНКВД/УНКГБ по Рівненській області, особових справ співробітників НКВД/НКГБ та архівно-кримінальних справ репресованих громадян дослідити участь керівників обласного управління НКВД/НКГБ та начальників районних апаратів НКВД/НКГБ у проведенні політики «радянізації» у західноукраїнських областях напередодні радянсько-німецької війни.

Методологія та методи. Відтворюючи основні етапи біографії співробітників держбезпеки УНКВД/УНКГБ по Рівненській області, автор використав антропологічний та просопографічний підхід. Для реалізації означеної мети були застосовані біографічний, проблемно-хронологічний, конкретно-пошуковий, історико-генетичний, лінійно-хронологічний методи, методи психологічної та історичної реконструкції.

Висновки. Автор з'ясував, що західні області УРСР у 1939–1941 рр. перетворилися на «нову територію терору», де НКВД СРСР зберігав й апробував кадри під час масової операції «зачищення від контрреволюційного елементу», що була ініційована комуністичним керівництвом СРСР.

Процес ротації та засудження чекістів за «порушення соціалістичної законності», що відбувався в СРСР, починаючи із листопада 1938 р., хронологічно співпав із наданням виняткових повноважень органам НКВД СРСР у Західній Україні. Наркомат внутрішніх

* Жив'юк Андрій Анатолійович – кандидат історичних наук, професор кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне) [ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>; derzhy60@gmail.com].

справ СРСР призначав на посади до УНКВД/УНКГБ західноукраїнських областей співробітників, ховаючи їх від розслідування за «порушення соціалістичної законності» під час Великого терору. Досить часто рекомендації партійних органів не бралися до уваги. Або партійні комітети ухвалювали кандидатури, які влаштовували органи держбезпеки, не надаючи значення їхній оперативно-слідчій роботі у минулому. Це створило можливість для відрядження і збереження чекістських кадрів, які скомпрометували себе під час Великого терору.

Ключові слова: Західна Україна, Рівненська область, Великий терор, «радянізація», органи державної безпеки, політичні репресії, НКВД, НКГБ.

Упродовж останнього часу опубліковано цікаві дослідження, де висвітлені діяльність органів НКВД в УРСР у період Великого терору, методи їх роботи, кадровий склад, чистки, що проведені у центральних і територіальних апаратах держбезпеки за ініціативи вищого партійного керівництва¹. Автори цих досліджень зосередилися на правовій оцінці діяльності органі-

¹ Васильєв В., Подкур Р. Організатори та виконавці масового вбивства людей в 1937–1938 рр.: долі співробітників Вінницького й Кам'янець-Подільського обласних управлінь НКВС // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 1. – С. 48–121; Золотарьов В. «Використані та викинуті»: співробітники УНКВС по Харківській області, засуджені за порушення «соціалістичної законності» наприкінці 1930-х рр. // Там само. – С. 234–360; Савин А., Тепляков А. «Партия может ошибаться, а НКВД – никогда». Сотрудники УНКВД по Одесской области на скамье подсудимых (1939–1943 гг.) // Там само. – № 2. – С. 91–141; Виола Л. Дело Уманского районного отдела НКВД // Там само. – С. 180–223 та ін.; Чекисты на скамье подсудимых. Сб. ст. / сост.: М. Юнге, Л. Виола, Д. Россман. – М., 2017. – 680 с.; Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. Т. 1: Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.) / авт.-уклад.: В. Васильєв, Л. Виола, Р. Подкур. – К., 2017. – 744 с.; Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за порушення соціалістичної законності. Кн. 1: НКВС Молдавської АРСР, Дорожно-транспортний відділ ГУДБ НКВС Північно-Донецької залізниці, УНКВС по Житомирській області та УНКВС по Одеській області / авт.-упоряд.: С. Кокін, Д. Россман. – К., 2018. – 728 с.; Т. 3: Чекисти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938–1941 рр./ уклад.: А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. – К., 2019. – 936 с.; Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2017. – 240 с., та ін.

заторів, провідників і виконавців масових політичних репресій 1937–1938 рр., здійсненій «берієвській чистці» органів НКВД. У центрі уваги дослідників опинилися не жертви репресій, а їхні кати, яким довелося відповідати за скоєні злочини й «порушення соціалістичної законності», масштаби і наслідки цієї кампанії².

Зосередившись на ланці керівників обласних управлінь, автор уже зробив спробу дослідити склад і діяльність органів НКВД/НКГБ у Західній Україні у 1939–1941 рр. крізь призму Великого терору. Здійснений аналіз дав підстави констатувати не лише незмінність методів роботи радянських каральних органів у новоприєднаному до СРСР регіоні, але й те, що головними виконавцями його «зачищення» від «ворогів народу» на рівні новоутворених областей стали чекістські кадри, апробовані у період Великого терору. Було з'ясовано, що сім із десяти начальників УНКВД західних областей УРСР брали безпосередню участь у «Великому терорі» 1937–1938 рр. Ідентична картина виявилася з начальниками УНКДБ – п'ятеро із шести з них також «відзначилися» під час масових репресивних акцій. Серед них такі одіозні фігури як Роман Крутов (заступник начальників УНКВД по Кам'янець-Подільській і Миколаївській областях, виконувач обов'язків начальника відділу кадрів НКВД УРСР), Олександр Вадіс, Іван Білоцерківський, Іван Зачепа, Василій Мاستіцький (керівники міськ/райвідділів НКВД відповідно у Ворошиловську, Бердичеві, Лубнах), Микола Дятлов (очільник Управління робітничо-селянської міліції УНКВД по Дніпропетровській області), Василь Сергієнко, Євген Лосєв, Іван Ткаченко (співробітники відповідно УНКВД по Харківській, Київській областях і НКВД УРСР)³.

У пропонованій статті узагальнено інформацію про керівників повітових/районних відділів/відділень УНКВД/УНКГБ 1939–1941 рр. у Рівненській області – одному із шести західних регіонів УРСР. Джерельною базою дослідження стали докумен-

² Від редколегії // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1. – 2015. – С. 5–6.

³ Див. докладніше: *Жив'юк А.* Кадровий склад і діяльність органів НКВД–НКГБ під час «першої радянзації» Західної України через призму «Великого терору» // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 2. – 2012. – С. 7–40.

ти партійних і чекістських органів, що зберігаються, зокрема, у державному архіві Рівненської області, архівних секторах управління СБ України у Рівненській і Вінницькій областях, архіві управління МВС України у Рівненській області, дотичні документальні публікації⁴ та інтернет-ресурси.

Варто зазначити, що перший начальник УНКВД по Рівненській області⁵, капітан держбезпеки Роман Крутов ледь не потрапив до числа «використаних та викинутих» радянських карателів. У резолюції закритих партійних зборів співробітників УНКВД по Кам'янець-Подільській області від 27 листопада 1938 р., де обговорювалося питання про викриття «фашистської змови» в органах НКВД УРСР, пропонувалося направити матеріал у парторганізацію НКВД УРСР про «антипартійну діяльність» Р. Крутова (на той час – виконувача обов'язків начальника відділу кадрів НКВД УРСР) щодо «виконання ворожих установок про вигнання нічим не спалюваних євреїв з УГБ» для «вирішення питання про його партійну приналежність»⁶.

29 березня 1941 р. апаратом особууповноваженого НКГБ УРСР був підготовлений, а 7 квітня 1941 р. затверджений висновки перевірки згідно із рапортом колишнього співробітника, секретаря партбюро слідчої частини НКВД УРСР Кобякова⁷. У рапорті він повідомляв, що у 1939 р. слідча частина НКВД УРСР провадила слідство у справі колишніх співробітників УНКВД у Кам'янець-Подільській області І. Оболянського-Вайнера і С. Се-

⁴ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – К., 2009. – 1312 с.; Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 рр. / авт.-упоряд. С. Богунів, В. Золотарьов, Т. Рафальська, О. Радзивілл, Ю. Шаповал. – К., 2009. – 544 с.; Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2-х ч. / упоряд.: С. Кокін, М. Юнге. – К., 2010. – Кн. 1. – 614 с.; Кн. 2. – 598 с.; Історія органів державної безпеки на Волині: док.-публ. вид. / наук. ред. М. Кучерепа; за заг. ред. В. Мельниковича. – Луцьк, 2012. – 240 с.

⁵ Рівненська, як і Волинська, Дрогобицька, Львівська, Станіславська і Тернопільська області, були створені 4 грудня 1939 р.

⁶ Відлуння Великого терору. – Т. 1. – С. 367.

⁷ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. 3(Р), спр. 2793 (дублікат). Архівні матеріали, арк. 65–73.

верина, звинувачених у «порушенні соцзаконності». У рапорті також зазначалося, що до фальсифікації кримінальних справ і катувань були причетні начальник Шепетівського міськвідділу НКВД І. Уралов (Штибельман), заступник начальника УНКВД по Кам'янець-Подільській області В. Леонов і Р. Крутов. Матеріали про їхню діяльність у грудні 1939 р. виокремили і спрямували особоуповноваженому НКВД УРСР для розслідування. Зважаючи на те, що Р. Крутов належав до найближчого оточення начальника УНКВД по Кам'янець-Подільській області І. Жабрєва – протеже колишнього наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського – загроза покарання для нього виглядала реальною.

Роман Крутов.

Розслідування встановило, що Р. Крутов, працюючи заступником начальника УНКВД по Кам'янець-Подільській області і керуючи слідчою групою у Проскуріві:

«[...] давав слідчим установки отримувати за добу по 5–7 свідчень арештованих, а у липні – серпні 1938 р. по закінчених справах к[онтр]р[еволюційних] націоналістів дав установку добитися від арештованих (понад 300 справ) визнання їх шпигунської діяльності і справи за 3–4 дні оформити на альбом».

Старший слідчий апарату особоуповноваженого НКГБ УРСР, лейтенант держбезпеки Петров зазначив, що

«[...] у результаті таких установок і відсутності належного контролю з боку Крутова, слідство велось викривленими методами, до арештованих застосовувалися засоби фізичного впливу, в силу чого звинувачені давали “потрібні” свідчення. [...] Переоформлені справи на к[онтр]р[еволюційних] націоналістів за альбомними довідками не розглядалися, а у вересні 1938 р.

була зроблена доповідь на трійку УНКВД, якою переважна частина арештованих за цими справами була засуджена до ВМН, і вирок був виконаний»⁸.

Окрім того, у травні 1938 р. Р. Крутов з В. Леоновим розіслали начальника райвідділів НКВД Кам'янець-Подільської області орієнтування НКВД УРСР про нібито викритий «Всеукраїнський повстанський партизанський штаб» із вимогою надати оперативні листи на арешт усіх червоних партизан, що «розклалися». Частину осіб заарештували, але згодом звільнили через відсутність складу злочину.

Під час розслідування також було встановлено, що

«[...] Крутов в окремих випадках санкціонував застосування до арештованих фізичного впливу, однак сам у цьому участі не брав»⁹.

У поясненні Р. Крутов визнав зазначені факти, але зауважив, що ліквідація «Військової повстанської організації» колишніх червоних партизан розпочалася ще до його приїзду до Кам'янець-Подільського; вказівки слідчим про форсування допитів і переоформлення справ звинувачених у шпигунській і контрреволюційній націоналістичній діяльності для розгляду в особливому («альбомному») порядку він давав згідно директиви НКВД УРСР та засудженого і розстріляного на той час начальника УНКВД по Кам'янець-Подільській області І. Жабрева. Водночас фактів про участь Р. Крутова у фальсифікації кримінальних справ і застосуванні незаконних методів допиту не виявили. Також зазначалося, що він не брав участі у розгляді кримінальних справ на обласній трійці.

Зрештою, слідчий Петров визнав Р. Крутова винним у «безконтрольності», допущеній під час керівництва Проскурівською оперативно-слідчою групою НКВД, що призвела до «грубих порушень у слідчій роботі»:

«Однак, враховуючи, що Крутов у своїй подальшій роботі за 1939–1940 р. у Миколаївському УНКВД і західних областях показав

⁸ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. 3(Р), спр. 2793 (дублікат). Архівні матеріали, арк. 66–67.

⁹ Там само, арк. 69.

себе як один з кращих керівників опер[ативно]-слід[чої] роботи, вважаю: подальше розслідування цієї справи припинити»¹⁰.

Симптоматично, що за керівництва Р. Крутова в оперативно-слідчій роботі УНКВД по Рівненській області проявилися подібні порушення, що й у Проскуріві та Кам'янці-Подільському (ймовірно, за бездіяльності чи потурання начальника управління). 19 лютого 1941 р. Р. Крутов підписав наказ № 31 «Про перекручення методів ведення слідства слідчими слідчастини УНКВД т[оваришами] Щербиною, Рязанцевим і Воробйовим». «За допущені незаконні методи ведення слідства» зазначеним співробітникам оголосили догани та попередили, що «за повторення подібного роду явищ будуть застосовані суворіші заходи, аж до віддання під суд». Наказ оголосили оперативному складу управління під розписку¹¹. Очевидно, що подібні ексцеси на території інших регіонів СРСР у 1939–1941 рр. могли призвести до відчутніших наслідків для порушників «соціалістичної законності».

Інакше кажучи, участь восени 1939 р. у воєнних діях на території Західної України, а згодом керівництво «зачищенням» Волинської і Рівненської областей від реальних та потенційних супротивників комуністичного режиму стали своєрідною індульгенцією для Романа Крутова. Він і його нові підлегли не лише прослизнули між Сциллою Великого терору і Харибдою «берієвської чистки», а й отримали своєрідний карт-бланш на застосування насилля в умовах західноукраїнських реалій 1939–1941 рр.

Аналогічною виявилася службова траєкторія начальника слідчої частини УНКВД, а згодом тимчасово виконуючого обов'язки начальника УНКГБ по Рівненській області, лейтенанта держбезпеки Євгена Лосева.

Будучи тимчасово виконуючим обов'язки начальника 4-го відділення, а потім начальника 6-го відділення 4-го відділу УНКВД по Київській області, Є. Лосєв у грудні 1937 – лютому 1938 рр. брав участь у остаточній ліквідації УАПЦ. Він розслідував кримінальну справу митрополита В. Липківського, свяще-

¹⁰ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. 3(Р), спр. 2793 (дублікат). Архівні матеріали, арк. 73.

ників К. Бутвиненка та Х. Гов'ядовського¹², розстріляних згідно із постановою трійки УНКВД по Київській області. У службовій атестації Є. Лосєва 1938 р. цей факт зазначався так:

«Провів велику роботу з розгрому к[онтр]р[еволюційного] церковного і сектантського підпілля в області»¹³.

Очевидно, що враховуючи його заслуги у боротьбі з контрреволюцією та вражаючий послужний список (уродженець приміського села Слобідка ще у 1918 р., маючи зaledве 14 років, вступив до Київського продзагону, згодом воював у кавалерійських частинах, із 1925 р. став командиром відділення Київського загону особливого призначення ОГПУ СРСР¹⁴, такий собі український аналог Аркадія Гайдара) наказом НКВД СРСР № 486 від 14 серпня 1938 р. він був нагороджений «Почётным знаком ВЧК–ГПУ»¹⁵.

Цікаво, що в «Анкеті спеціального призначення співробітника НКВД», заповненій у 1935 р., Є. Лосєв зазначив, що по роботі у НКВД його добре знали колишні керівні співробітники Київського окружного відділу ГПУ С. Западний, Г. Осінін-Винницький¹⁶, репресовані згодом як «вороги народу»¹⁷. Ця обставина однак не стала на заваді успішній кар'єрі Є. Лосєва. Наприкінці 1938 р. він брав активну участь у виявленні «порушень соціалістичної законності» в органах НКВД. На партійних зборах УГБ УНКВД по Київській області, де обговорювалася постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про

¹¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 1, оп. 21, спр. 5, арк. 35.

¹² Документи з архівної кримінальної справи на митрополита УАПЦ Василя Липківського. 1937–1989 рр. Документи з архівної кримінальної справи на священика УАПЦ Костянтина Бутвиненка. 1937–1989 рр. Документи з архівної кримінальної справи на Харитона Гов'ядовського. 1938–1989 рр. // 3 архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2006. – № 1–2. – С. 189–310.

¹³ ГДА СБУ, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1655, арк. 16.

¹⁴ Там само, арк. 7.

¹⁵ Там само, арк. 8 зв.

¹⁶ Там само, арк. 33 зв.

¹⁷ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 476–477, 526–527.

арешти, прокурорський нагляд та провадження слідства», він став членом комісії із розслідування фактів «порушення соціалістичної законності»¹⁸. Але невдовзі він був відряджений, як і сотні інших співробітників держбезпеки, до Західної України для організації роботи місцевих апаратів НКВД УРСР та боротьби із «контрреволюційним елементом».

Наприкінці 1939 – на початку 1940 рр., відповідно до наказів НКВД СРСР від 6 листопада 1939 р. «Про організацію органів НКВД Західної України» і «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами», було сформовано апарат УНКВД по Рівненській області та штати районних відділів/відділень НКВД. Саме на плечі останніх лягла безпосередня

Євген Лосєв.

повсякденна робота щодо ліквідації «ворогів народу»: взяття на облік, арешти, провадження слідства стосовно т. зв. «контрреволюційних, антирадянськи налаштованих, класово чужих елементів», викриття нелегальних повстанських організацій, створення агентурних мереж, відправлення на спецпоселення у віддалені райони СРСР тих, хто належав до небажаних соціальних верств – осадників, лісників, біженців, членів сімей репресованих та ін.

Узагальнена інформація про кадровий склад начальників повітових/районних відділів/відділень НКВД/НКГБ по Рівненській області упродовж 1939–1941 рр. оприлюднена у табл. 1. Вдалося встановити особові дані, послужні списки та окремі

¹⁸ Відлуння Великого терору. – Т. 1. – С. 401.

факти діяльності до і після відрядження до Рівненської області 50-ти начальників повітових/районних відділів/відділень¹⁹. Тридцять один із них (62%, або ж майже дві третини) служили на різних посадах в органах НКВД у 1937–1938 рр., тобто під час Великого терору. До цього числа варто додати двох осіб, які у той же час служили у прикордонних військах НКВД.

Сімнадцять призначенців (34%, або ж кожен третій) прибули на Рівненщину з областей, країв і автономних республік РРФСР – Воронежської, Камчатської, Курської (3 особи), Ленінградської, Магаданської, Новосибірської (2 особи), Орловської, Рязанської, Сталінградської, Тамбовської областей, Орджонікідзевського краю, Кабардино-Балкарської, Марійської та Чечено-Інгушської АРСР. Ще один потрапив на Рівненщину із НКВД Казахської РСР. Одинадцяттеро переведені з різних регіонів УРСР – Вінницької, Ворошиловградської, Житомирської, Київської (2 особи), Кіровоградської, Полтавської, Сталінської, Чернігівської областей, із апарату НКВД УРСР (2 особи) і з прикордонної застави. Двоє служили раніше у Молдавській АРСР (один був політруком прикордонного загону), яка у 1940 р. стала союзною республікою.

Восьмеро начальників райвідділів/райвідділень НКВД/НКГБ направлені/мобілізовані в органи держбезпеки у 1939 р. За своїм освітнім рівнем вони кардинально відрізнялися від «ветеранів»: п'ятеро (62,5%) мали вищу та незакінчену вищу освіту, ще один – середню спеціальну. Серед навчальних закладів, де здобували знання нові співробітники держбезпеки, згадувалися Київський будівельний інститут, Ленінградський індустріальний інститут, Луганський інститут інженерів громадського харчування, Одеський інститут інженерів водного транспорту, Харківський інженерний гідрометеорологічний інститут, Московський технікум шляхів сполучення. Також п'ятеро з них отримали у 1939 р. спеціальну чекістську підготовку: четверо – у Московській вищій школі ГУГБ НКВД, один – у Свердловській міжкрайовій школі НКВД.

¹⁹ Рівненська область мала 30 районів, однак у деяких з них упродовж 1939–1941 рр. відбулася ротація керівників РВ НКВД.

Але посади керівників органів держбезпеки у ключових районах (колишні повітові центри²⁰, міста, де розташовувалися в'язниці НКВД²¹) обіймали ті співробітники, які мали тривалий стаж роботи в органах ОГПУ–НКВД, значний досвід оперативно-слідчої роботи під час реалізації кампаній по боротьбі з «ворогами народу», зокрема Великого терору. Аналіз біографій цих чекістських кадрів наводить на думку, що їх, по-перше, вирішили «заховати» на «возз'єднаній» із УРСР Західній Україні від можливої «чистки», по-друге, використати їх досвід і набуте загартування масовим терором 1920–1930-х рр. задля якнайшвидшої «радянзації» цього регіону.

Характеризуючи обставини «виходу» з Великого терору у Сибіру, російський дослідник Алексей Тепляков зауважив, що нове керівництво УНКВД по Новосибірській області, призначене на початку лютого 1939 р., нетривалий час займалося очищенням кадрів від «найбільш скомпрометованих співробітників». Прокурор області просив розглянути в обкомі партії питання «хоча б про партійну відповідальність осіб, які створили ці обурливі справи». На попередження можливих заходів обкому у нового начальника УНКВД Г. Кудрявцева були передбачені зустрічні пропозиції, зокрема, відрядження «винуватців» до іншого регіону СРСР. Так, до Західної України вибув начальник Коливанського РВ НКВД Іван Захаров, а начальник відділення дорожньо-транспортного відділу Л. Малінін поїхав до Києва²². Додамо, що товариство І. Захарову склав начальник відділення 2-го відділу УГБ УНКВД по Новосибірській області І. Большаков.

²⁰ Рівненська область охоплювала територію п'яти повітів Волинського воєводства Другої Речі Посполитої: Дубнівського, Здолбунівського, Костопільського, Рівненського, Сарненського.

²¹ На території Рівненської області у 1939–1941 рр. функціонували чотири в'язниці НКВД: № 1 та № 4 – у Рівному, № 2 – у Дубному, № 3 – у Острозі.

²² Тепляков А. Персонал и повседневность Новосибирского УНКВД в 1936–1946 гг. Минувшее. Исторический альманах. Вып. 21. Atheneum-Фенікс. – М.–СПб, 1997. – С. 240–293 [режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B9RNfvdVfVX7PV1BhS1dkN2tjYVE/edit>, дата звернення: 14.07.2018].

Лейтенант держбезпеки І. Захаров був призначений начальником Рівненського повітового, а згодом районного відділу НКВД. Він народився 1905 р. у с. Савінка Парфьоновського району Алтайського краю, росіянин, закінчив початкову школу, до 1927 р. працював у сільському господарстві, згодом на маслозаводі і залізниці. У 1927–1930 рр. служив червоноармійцем, молодшим командиром 9-ї бригади Особливої далекосхідної армії²³, де у листопаді 1929 р. брав участь у розгромі «білокитайців» у районі м. Мішань (Маньчжурія) під час конфлікту на Китайсько-Східній залізниці²⁴. Тоді ж вступив до ВКП(б).

В органах ОГПУ СРСР із 1930 р. – спочатку працював помічником уповноваженого, потім уповноваженим Рєбрехінського, Курїнського, виконувач обов'язків уповноваженого Покровського райвідділів ОГПУ, із 1934 р. – начальник Краснощоківського райвідділу НКВД Алтайського краю. Після навчання у 1937 р. у Центральній школі НКВД СРСР працював до осені 1939 р. начальником Коливанського райвідділу УНКВД по Новосибірській області²⁵. Цей послужний список своєрідно обрамлюють службові атестації І. Захарова. В атестаційному листі від 1 жовтня 1933 р. зазначено, що він

«[...] за період роботи на посаді [уповноваженого Курїнського райвідділу] викрив і провів три справи к[онтр]р[еволюційних] груп, із них одна повстанська»²⁶;

в атестації від березня 1938 р. зафіксовано:

«Викрив і ліквідував у районі ряд контрреволюційних груп підривного, шкідницького і шпигунського характеру. Через агентуру завіз три агентурних розробки, одна з яких на повстанську організацію»²⁷.

Наприкінці 1939 р. І. Захаров став начальником Рівненського повітового, згодом районного відділу НКВД. Згодом його призначення було підтверджене постановою бюро Рівненсько-

²³ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 6986, арк. 1.

²⁴ Там само, арк. 29.

²⁵ Там само, арк. 1.

²⁶ Там само, арк. 11.

²⁷ Там само, арк. 11 зв.

го обкому КП(б)У від 30 березня 1940 р.²⁸ і наказом НКВД СРСР № 1189 від 30 липня 1940 р.²⁹). Із весни 1941 р. працював начальником Рівненського райвідділу НКГБ.

У листопаді 1940 р. бригада УНКВД по Рівненській області провела перевірку агентурно-оперативної роботи Рівненського райвідділу НКВД і склала відповідний акт від 17 листопада 1940 р.³⁰ Комісія позитивно оцінила організацію боротьби із «контрреволюційним елементом». Вже 20 грудня 1940 р. начальник УНКВД по Рівненській області Р. Крутов підготував представлення на І. Захарова про нагородження званням «Заслуженный работник НКВД» за «активну участь у боротьбі з контрреволюцією, стійкість і енергію». Він не пошкодував епітетів для оцінки чекістських чеснот свого підлеглого:

Іван Захаров.

«За своєю чекістською кваліфікацією [І. Захаров] є серйозним оперативним співробітником, уміло підбирає і націлює агентуру на викриття контрреволюційного підпілля. Знаходячись на території Рівненської області з моменту вступу частин Червоної армії на територію Західної України, провів велику агентурно-оперативну роботу з вилучення контрреволюційного антирадянського елементу. Вміло реалізує агентурні розробки, шляхом слідства добився викриття ряду контрреволюційних формувань. Провів велику роботу в операції з виселення сімей осадників і репресованих. Правильно поставив роботу з оперативним складом райвідділу, дисциплінований, скромний, витриманий»³¹.

²⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р-400, оп. 1, спр. 4, арк. 94.

²⁹ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 6986, архівні матеріали без аркуша.

³⁰ Там само, арк. 12–26.

³¹ Там само, арк. 10.

Ми не маємо відомостей, чи отримав І. Захаров відомчу відзнаку. Водночас, відомі свідчення того, як він разом з підлеглими «шляхом слідства добився викриття ряду контрреволюційних формувань». До прикладу, заарештований Володимир Богущкий із с. Бегень Рівненського району проходив по колективній справі з односельчанами Артемом Багнюком, Леонтієм Дворковим, Семеном Козаком та Євгеном Серветником. До початку німецько-радянської війни слідство у їхній справі не було завершено, і арештованих етапували з Рівненської в'язниці до м. Камишин Сталінградської області. Згідно із постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 25 квітня 1942 р. В. Богущкого, А. Багнюка, С. Козака прирекли на 8, а Л. Дворкова і Є. Серветника – на 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах «за участь у контрреволюційній націоналістичній організації»³².

Згодом вимагаючи реабілітації, В. Богущкий на допиті у 1960 р. заявив:

«[...] зі мною при веденні слідства погано поводитися (били мене, по четверо діб не давали води), і я з цієї причини змушений був погоджуватися з будь-якими поставленими мені питаннями і підписував усе, що мене змушували підписувати, не читаючи змісту протоколу»³³.

Л. Дворков тоді ж свідчив:

«Буквально з перших днів допитів мене стали бити. Слідство проводили декілька чоловік [як видно зі справи, це були начальник Рівненського райвідділу НКВД Захаров, старший оперуповноважений, молодший лейтенант держбезпеки Василенко, оперуповноважений, сержант держбезпеки Сербін] і всі вони мене жорстоко били. [...] Оскільки я на першому допиті не зізнався, то мене направили до камери, де утримували три доби без викупу, не даючи за цей час їжі і води. Після цих мученицьких трьох діб мене викликали на допит. Слідчий щось писав і давав мені підписувати. Я підписував усе, що він мені давав, не читаючи. Не дивлячись на те, що я все підписав, у камері мені не давали води ще 6 діб»³⁴.

³² Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2917.

³³ Там само, арк. 311 зв. – 312.

³⁴ Там само, арк. 313 зв. – 314.

Л. Дворков також підкреслив, що ніякої очної ставки з В. Богуцьким, протокол якої підшитий у кримінальній справі³⁵, не було³⁶.

«Багатий життєвий досвід» (так охарактеризували довоєнний чекістський стаж сучасні біографи з МВД Російської Федерації) мав колега І. Захарова по роботі в органах УНКВД по Новосибірській області, лейтенант держбезпеки Іван Васильєвич Большаков, із 1939 р. – начальник Костопільського повітового відділу/райвідділу НКВД/НКГБ.

Народився він 1907 р. у с. Березнікі Мантуровського р-ну Горьківської обл., росіянин, у 1923 р. закінчив Спаську вищепочаткову школу. Із 1924 р. трудився кур'єром-діловодом, учнем телеграфіста у с. Тальменка Алтайського краю, куди переїхала сім'я. Згодом брав участь у ліквідації неписьменності, очолюючи хату-читальню, працював секретарем сільради, завідувачим військово-обліковим столом Кітманського райвиконкому, інструктором міськради у м. Барнаул Алтайського краю. Як і для багатьох інших новобранців ОГПУ початку 1930-х рр., шлях І. Большакова до органів держбезпеки проліг через службу у Червоній армії – секретарем воєнкома 36-го артилерійського полку 36-ї дивізії, що дислокувалася у м. Чита. Знову ж таки традиційно, в армії у 1931 р. став членом ВКП(б).

Іван Большаков.

В ОГПУ СРСР І. Большаков прийшов після демобілізації. У санітарно-статистичній карті новобранця, складеній 1 листопада 1931 р. у м. Барнаулі, зазначено діагноз «неврастенія по-

³⁵ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, арк. 57–62.

³⁶ Там само, арк. 315зв.

мірного ступеня»³⁷. Захворювання, однак, не завадило його сходженню службовими щаблями в ОГПУ–НКВД: реєстратор, помічник уповноваженого, уповноважений Барнаульського оперативного сектору ОГПУ, уповноважений обліково-статистичного відділу повноважного представництва ОГПУ СРСР, уповноважений 2-го відділення секретно-політичного відділу (СПВ), оперуповноважений 4-го відділу УГБ УНКВД по Західносибірському краю³⁸.

28 квітня 1933 р. І. Большаков брав участь у розстрілі 327 засуджених за «змову в сільському господарстві» у м. Барнаулі³⁹. Д. Карагодін у своєму розслідуванні зазначив його як активного учасника репресій у Томську, іменуючи «співробітником-фальсифікатором Томського міськвідділу НКВД»⁴⁰. Очевидно, що, працюючи оперуповноваженим 2-го відділу СПВ, І. Большаков виїжджав у відрядження до Томська, про що свідчить його атестаційний лист від 25 листопада 1935 р.:

«Слідство щодо викритої у м. Томську к[онтр]р[еволюційної] [організації] провів цілком задовільно»⁴¹.

Із утворенням Новосибірської області, у 1938–1939 рр. І. Большаков обіймав посаду начальника відділення 2-го відділу УГБ УНКВД. У листі до наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії від 27 травня 1939 р. колишній помічник начальника 2-го відділення 4-го відділу УГБ УНКВД по Новосибірській області Борис Сойфер розповів, як упродовж 33 днів І. Большаков разом з іншими співробітниками управління катували заарештованого секретаря Жовтневого райкому ВКП(б) м. Новосибірська Силантьєва (влаштували «конвеєрний допит»). Після жорстоких катувань підслідний помер⁴².

³⁷ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179, арк. 46.

³⁸ Там само, арк. 2.

³⁹ Відлуння Великого терору. – Т. 3. – С. 819.

⁴⁰ Расследование в отношении судьбы Карагодина Степана Ивановича [режим доступа: https://blog.stepanivanovichkaragodin.org/?page_id=742, дата звернення: 14.07.2018].

⁴¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179, арк. 28.

⁴² Відлуння Великого терору. – Т. 3. – С. 332–334.

Керівництво УНКВД по Новосибірській області на чолі з Г. Кудрявцевим надало у 1939 р. молодшому лейтенанту держбезпеки І. Большакову таку атестацію:

«Агентурну і слідчу роботу знає добре, є досить досвідченим оперативним працівником. Провів самостійно ряд слідчих справ. Агентурну роботу любить, вміє керувати підлеглим йому апаратом»⁴³.

Із такою атестацією він поїхав до Західної України.

У 1939–1941 рр. І. Большаков – начальник Костопільського ПВ/РВ НКВД/НКГБ (затверджений постановою бюро Рівненського обкому КП(б)У від 24–25 лютого 1940 р.⁴⁴ і наказом НКВД СРСР № 1056 від 7 серпня 1940 р.⁴⁵). Службова характеристика, засвідчена виконуючим обов'язки начальника УНКГБ Є. Лосєвим 14 червня 1941 р., була рефреном атестації, отриманої у Новосибірську:

«Завдячуючи цільовим вербовкам агентури “Буран”, “Свій” та інших, проник у контрреволюційне підпілля “ОУН”. У результаті активної розробки через агентуру тримав у полі свого зору всю роботу цієї організації і завдав нищівного удару з розгрому підпілля – 14 осіб нелегалів були взяті зі зброєю в руках (“Чмелик”, “Гірей” та ін.)»⁴⁶.

Проте на новому місці служби виникли певні складнощі. Звиклі до розправ з паралізованими страхом громадянами СРСР, чекісти зіткнулися із новим супротивником. Характеристика, надана Є. Лосєвим, очевидно, мала «заживити» рани і морально підбадьорити начальника райвідділу. Оскільки 26 березня 1941 р. у с. Підлужне Костопільського району оперативною групою (7 осіб) райвідділу НКГБ на чолі з І. Большаковим за участі агентів «Буран» і «Свій» була здійснена спроба захоплення помічника окружного коменданта ОУН, уродженця с. Ставок того ж району Аврама Фінчука («Микита»). Він переховувався у хаті Христини Перельот і був озброєний наганом

⁴³ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179, арк. 27–27зв.

⁴⁴ Держархів Рівненської обл., ф. Р-400, оп. 1, спр. 4, арк. 44.

⁴⁵ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179, арк. 19.

⁴⁶ Там само, арк. 37, 39.

та гранатою. Під час затримання А. Фінчук підірвав гранату, у результаті чого загинув він сам, начальник Костопільського райвідділу міліції, лейтенант міліції Севастян Васько, оперуповноважені Костопільського райвідділу НКГБ сержант держбезпеки Микола Іванов та Іван Ненахов, був поранений начальник райвідділу НКГБ, лейтенант держбезпеки Іван Большаков. Слідча частина і особлива інспекція УНКГБ по Рівненській області провели розслідування обставин цієї операції і направили її результати заступнику наркома держбезпеки УРСР, майору держбезпеки П. Чемісову⁴⁷. Таким чином, бойові дії для І. Большакова розпочалися ще до нападу Німеччини на СРСР.

Із літа 1941 р. він опинився на посаді заступника начальника відділу УНКВД по Сумській області; у листопаді 1941 р. – в особливому відділі НКВД Волховського фронту; згодом став начальником відділення НКВД у справах військовополонених та інтернованих Воронежського і 1-го Українського фронтів; із грудня 1944 р. – начальником управління таборів НКВД для військовополонених № 93 (Тюмень) і № 13 (Владивосток); у 1949–1952 рр. І. Большаков – начальник Армавірського міськвідділу МВД Краснодарського краю і заступник начальника УМВД по Фрунзенській області⁴⁸.

Довоєнний (1926–1941 рр.) і повоєнний (1944–1952 рр.) відтинки біографії І. Большакова «загубили» укладачі його життєпису у щомісячному інформаційному випуску УМВД Російської Федерації у Томській області (січень 2012 р.). Перший з них автори заховали за реченням-евфемізмом:

«До початку бойових дій Іван Васильович мав за плечима багатий життєвий досвід».

Другий просто проігнорували, зазначивши, що

«у червні 1952 р. І. В. Большаков переїжджає до Томська».

Головний акцент публікації виявився на тому, що І. Большаков «захищав Ленінград».

⁴⁷ ГДА СБ України, Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 179, арк. 31–36.

⁴⁸ Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза. 1898–1991 [режим доступу: <http://www.knowbysight.info/BBB/10665.asp>, дата звернення 14.07.2018].

У 1952–1957 рр. він служив в УМВД по Томській області – начальником 5-го відділу, заступником начальника і начальником управління. Вийшов у відставку у званні полковника, отримавши подяку «за бездоганну багаторічну службу» та іменний наручний золотий годинник. 16 серпня 1957 р. І. Большаков помер⁴⁹.

Посади начальників райвідділів НКВД у містах Рівненської області, де розташовувалися в'язниці, наприкінці 1939 р. теж обіймали чекісти із значним досвідом оперативно-слідчої роботи і відповідними послужними списками.

Начальник Дубенського ПВ/РВ НКВД/НКГБ, лейтенант держбезпеки Яків Давидович Вінокур зайшов до міста ще у вересні 1939 р. із оперативно-чекістською групою. Народжений 1909 р. у Харкові в єврейській родині, він, після закінчення семирічки, зробив карколомну кар'єру в Управлінні справами Раднаркому УСРР: упродовж 1926–1931 рр. Я. Вінокур послідовно був кур'єром, діловодом, черговим комендантом Управління справами, і, нарешті, секретарем секретаріату голови РНК УСРР Власа Чубаря. Паралельно юнак закінчив Харківський кооперативно-промисловий технікум. Здавалося, що перед ним нові щаблі сходження номенклатурною драбиною. Однак після служби у Червоній армії (червоноармієць 3-го кінно-артилерійського полку у Бердичеві) він здійснив кар'єрний кульбіт, переходячи у 1932 р. на службу до ОГПУ СРСР.

Яків Вінокур.

⁴⁹ Они защищали Ленинград. На страже порядка 02. Ежемесячный информационный выпуск УМВД России по Томской области. Январь 2012. – С. 8–9 [режим доступу: https://70.мвд.рф/upload/site71/paper/2012_01.pdf, дата звернення 14.07.2018].

У 1932–1933 рр. він – помічник секретаря військової прокуратури прикордонної охорони і військ ОГПУ СРСР, у 1933–1934 рр. – помічник уповноваженого економічного відділу ГПУ УСРР у Харкові; у 1934–1935 рр. – уповноважений економічного відділу (ЕКВ) НКВД УСРР вже у Києві. У 1936–1937 рр. Я. Вінокур був відряджений як оперуповноважений ЕКВ до УНКВД по Дніпропетровській області. Але у 1937 р. він повернувся до УГБ НКВД УРСР і до 1939 р. обіймав посади оперуповноваженого, заступника начальника 5-го відділення 3-го (контррозвідального) відділу⁵⁰. За цей час начальниками відділу чи виконуючими їх обов'язки побували, щонайменше, дев'ять осіб, шестеро з яких – В. Стирне, С. Деноткін, Л. Рейхман, Г. Пісарєв-Фукс, А. Ратинський-Футер, О. Троїцькій – у 1938–1941 рр. були розстріляні, один – О. Запутряєв – засуджений до 10 років ув'язнення, ще один – Є. Громовенко – звільнений зі служби, і лише М. Спектор продовжив працювати у НКВД⁵¹. Натомість Я. Вінокур у липні 1939 р. з'їздив під час відпустки до Криму⁵², а опісля відбув із «визвольною місією» до Західної України.

Службові атестації Я. Вінокура 1930-х рр. колоритні. У 1934 р., будучи помічником уповноваженого 6-го відділу ЕКВ, він характеризувався

«як активний, дисциплінований товариш. Дещо переоцінює свої особисті якості. Працював головним чином по валюті, з рештою галузей роботи знайомий слабо. [...] Здатний самостійно агентурно мислити і висувати агентурні комбінації. [...] Як слідчий – уважний, уміє орієнтуватися і ретельно готується до допитів. Користується серед товаришів репутацією здібного, вдумливого і енергійного, по молодості часом не в міру захопленого працівника. Настирливий, роботою задоволений, хоче рости на іншій, складнішій, ніж викачка валюти, роботі»⁵³.

У 1937 р. начальник УНКВД по Дніпропетровській області, старший майор держбезпеки С. Миронов підготував нагород-

⁵⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1678, арк. 1–1 зв.

⁵¹ Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 рр., арк. 108–109.

⁵² ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1678, арк. 8зв.

⁵³ Там само, арк. 14.

ний лист на оперуповноваженого ЕКВ Я. Вінокура, де відзначив його «велику активність» у розробці та ліквідації таких агентурних і кримінальних справ:

- «Сорочка» (1934 р., викриття в апараті наркомату фінансів УСРР групи осіб – розкрадачів грошових сум понад 0,5 млн рублів, вони були арештовані і засуджені згідно Указу ЦВК СРСР від 7 серпня 1932 р. 13 осіб, у т. ч. двоє – до вищої міри соціального захисту);
- «Курортники» (1934 р., провів слідство про крадіжку шляхом фальшування курортних путівок в Українському курортному управлінні і Центральному комітеті Українського Червоного Хреста, сума вкраденого склала 100 тис. рублів, засуджені згідно Указу ЦВК СРСР від 7 серпня 1932 р. 10 осіб);
- «Покровителі» (слідство щодо групи крадіїв із Всеукраїнського комітету «Допомога», котрі, окрім зловживань, «викривляли національну політику партії», всі засуджені до різних термінів позбавлення волі);
- «Фінансисти» (слідство щодо шкідницької групи у системі комунального банку, члени якої «викривляла фінансову і кредитну політику партії», арештовані і засуджені 8 осіб);
- «Окупанти» (слідство щодо викритої на заводі ім. С. Кірова у м. Токмак «контрреволюційної фашистської шпигунсько-диверсійної організації», що діяла «в оборонній промисловості за завданням німецької розвідки», 12 осіб засуджених, з них шестеро – до розстрілу);
- «Енергетики» (слідство щодо «шпигунсько-диверсійної організації, насадженої польською розвідкою» через агента Палько на Макіївському металургійному заводі).

С. Миронов просив нагородити Я. Вінокура «за активну участь у розслідуванні контрреволюційних фашистських шпигунсько-диверсійних організацій» бойовою зброєю⁵⁴.

Досвід 1930-х рр. знадобився Я. Вінокуру на новому місці служби. Обійнявши посаду начальника Дубнівського ПВ/РВ НКВД (постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 24–25

⁵⁴ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1678, арк. 19–20.

лютого 1940 р.⁵⁵, наказ НКВД СРСР № 154 від 2.06.1940 р.⁵⁶), він реалізував широкі можливості для боротьби з «ворогами народу». Ймовірно, його поточна робота задовольняла керівництво обласного УНКВД, оскільки у листопаді 1939 р. його прийняли до лав ВКП(б)⁵⁷.

Про методи цієї боротьби дізнаємося зі свідчень колишніх ув'язнених, наданих у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. Борис Берлінець, мешканець с. Пасіки Козинського району, засуджений 12 травня 1941 р. Особливою нарадою при НКВД СРСР до 5 років заслання «за участь в антирадянській націоналістичній організації», на допиті у 1956 р. свідчив:

«Після арешту, на слідстві начальник Дубнівського НКВД Вінокур мене бив і я, очевидно, підписував ті протоколи допиту, де були мої свідчення, що не відповідають дійсності»⁵⁸.

Б. Берлінець додав, що Вінокур та оперуповноважений Козлов били його руками, ногами, руків'ям револьвера; по кілька днів не давали їжі, тоді садили за стіл, заставлений їжею, забороняючи до неї торкатися; тримали у холодному підвалі, тому підслідний захворів на крупозне запалення легень; двічі Вінокур інсценізував розстріл Берлінця⁵⁹.

Я. Вінокур був безпосередньо причетним до розстрілів в'язнів Дубнівської тюрми, здійснених її охороною й оперативним складом райвідділів НКГБ і НКВД з вечора 24 до ранку 25 червня 1941 р. Акція відбулася згідно із директивою наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова № 2445-М від 23 червня 1941 р. Згідно із вказівкою наркома осіб, які утримувалися у в'язницях західних областей УРСР, розстрілювали у місці їх утримання через початок війни з Німеччиною. Розстрілювалися не лише особи, стосовно яких вже ухвалили вироки про вищу міру покарання, але і засуджені до позбавлення волі та ті, стосовно яких тільки розпочалося слідство. Під час виїзду з міста, 25 червня 1941 р.,

⁵⁵ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 4, арк. 44.

⁵⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1678, арк. 6.

⁵⁷ Там само, арк. 24.

⁵⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1847, арк. 240.

⁵⁹ Там само, арк. 249.

неподалік с. Панталія Дубнівського району Я. Вінокур і троє оперативників райвідділу НКГБ загинули під час німецького обстрілу⁶⁰, хоча у його особовій справі зроблено запис «загинув у партизанському загоні»⁶¹.

На відміну від Я. Вінокура, начальник Острозького райвідділу НКВД/НКГБ, молодший лейтенант держбезпеки Васілій Пантелеймонович Латишев не зміг забезпечити у червні 1941 р. евакуацію чи розстріл в'язнів Острозької тюрми. Цей чекіст під час Великого терору служив в одіозному УНКВД по Північнокавказькому (Орджонікідзевському) краю. Це УНКВД деякі дослідники назвали лідером «масових фальсифікацій слідчих справ і зловживання владою»⁶².

В. Латишев народився у 1904 р. у м. Ставрополь, росіянин, здобув початкову освіту. У 1918 до 1927 р. працював чоботарем у Ставрополі, служив у 12-му кінно-артилерійському дивізіоні Червоної армії, після демобілізації – податковий агент Ставропольського окружного фінвідділу, із 1929 р. – член ВКП(б).

Васілій Латишев.

Із 1931 р. – на службі в органах ОГПУ: розвідник зовнішнього спостереження, практикант Ставропольського оперативного сектору ОГПУ СРСР. У 1934–1935 рр. навчався на курсах заступників начальників політвідділів радгоспів при УНКВД по Північнокавказькому краю у м. П'ятигорську, згодом став заступником начальника

⁶⁰ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1847, спр. 3488.

⁶¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1678, арк. 6.

⁶² Павлюков А. Ежов: Биография. – М., 2007. – С. 195.

політвідділу по УГБ вівцерадгоспу № 21 «Красний Манич» Туркменського району Ставропольського краю⁶³. У службовій характеристиці В. Латишева за цей період зазначалося:

«Під час переселення куркульства [з вівцерадгоспу] як більшовик-чекіст виявив себе з хорошої сторони»⁶⁴.

У 1936–1937 рр. – слухач оперативних курсів УГБ УНКВД по Північнокавказькому краю, обіймав посади інспектора навчальної частини відділу кадрів, командира взводу оперативних курсів, оперуповноваженого 5-го відділення 4-го відділу, старшого оперуповноваженого 1-го відділення, виконувача обов'язків начальника 3-го відділення 2-го відділу УГБ УНКВД по Орджонікідзевському краю.

У 1937–1939 рр. УНКВД по Північнокавказькому (Орджонікідзевському) краю очолювали розстріляні згодом П. Булах і Єфім Кривец. Для перевірки «оперативних перегинів» П. Булаха була направлена група чекістів на чолі з начальником 4 відділу НКВД СРСР М. Літвіном. Вона виявила, що Булах на підконтрольній йому території методично перемелював весь керівний склад партійних, радянських і господарських організацій, у результаті чого у деяких районах було арештовано від 20 до 50 процентів всіх комуністів. Серед чекістів, знайомих зі станом справ в Орджонікідзевському краї, ходив невеселий жарт, що у випадку інтервенції окупантам не доведеться знищувати місцевий актив, оскільки все за них зроблено руками Булаха. Поставлена на потік фабрикація слідчих справ вимагала і відповідного організаційно-технічного забезпечення. Тому крайове управління і районні відділи НКВД перетворилися у справжні катівні:

«Це було жакливе видовище, коли не можна було пройти коридором третього, четвертого та інших відділів крайового управління. Били в кожному кабінеті і кого попало. Приїжджі співробітники з периферії проходили курс навчання, були такі випадки, коли одну людину били 7–8 чоловік, і в результаті виносили його напівживого»⁶⁵.

⁶³ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1858, арк. 2.

⁶⁴ Там само, арк. 6.

⁶⁵ Павлюков А. Ежов: Биография. – С. 195–196.

Але незважаючи на такі висновки комісії, у квітні 1939 р. новий начальник УНКВД по Орджонікідзевському краю В. Панков запропонував секретарю крайкому ВКП(б) М. Суслову призначити В. Латишева заступником начальника 2-го відділення 2-го відділу УГБ:

«Вольовий і позитивний працівник. Бере активну участь в ліквідації наслідків шкідництва колишнього керівництва в органах УГБ. Як видно з розгляду справ за час роботи в УНКВД по Орджонікідзевському краю, участі у збочених методах слідства не брав»⁶⁶.

Важко повірити, що В. Латишев, працюючи упродовж двох років (1937–1939) оперуповноваженим 4-го відділу УНКВД, не був причетним до «збочених методів слідства». Ймовірно, мала місце одна з оборонних тактик чекістів, яким загрожувало покарання за «порушення соціалістичної законності» – самим виступити у ролі «передовиків» кампанії «наведення порядку», викриваючи найбільш одіозних колег⁶⁷. Але, очевидно, ця тактика не зовсім спрацювала, і начальник УНКВД по Орджонікідзевському краю В. Панков зрештою відправив В. Латишева до Західної України, подалі від місця злочину.

Спочатку В. Латишева включили до оперативної групи по м. Костопіль, але згодом він став начальником 2-го відділення Костопільського повітового відділу НКВД. У висновку начальника Костопільського райвідділу НКВД І. Большакова від 5 січня 1940 р. зазначалося:

«За час роботи у Західній Україні він і веде безпощадну боротьбу з виявленням і репресуванням контрреволюційного елементу і націоналістичних елементів. Особисто сам завербував 20 осіб агентів. [...] Добре знає агентурну і слідчу роботу органів НКВД»⁶⁸.

24 січня 1940 р. В. Латишева перевели до УНКВД по Рівненській області начальником навчальної частини відділу кадрів, згодом він обійняв посаду начальника 5-го відділення 2-го від-

⁶⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1858, арк. 8.

⁶⁷ Савин А., Тепляков А. «Партия может ошибаться, а НКВД – никогда». – С. 110.

⁶⁸ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1858, арк. 10.

ділу УГБ⁶⁹. 25 липня 1940 р. у результаті службової ротації із Г. Шейгамом він опинився на посаді начальника Острозького райвідділу НКВД (постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 5 серпня 1940 р.⁷⁰; наказ НКВД УРСР № 326 від 19 грудня 1940 р.⁷¹). Г. Шейгам відповідно переведений до апарату УНКВД на посаду начальника 1-го відділення 2-го відділу УГБ⁷².

Опинившись в екстремальній ситуації перших днів німецько-радянської війни, начальник Острозького райвідділу НКГБ В. Латишев 26 червня 1941 р. залишив в'язнів в Острозькій в'язниці. Він не забезпечив виконання директиви наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова і не надав допомоги тюремному керівництву в їх евакуації або розстрілі⁷³. Він брав участь у розстрілі лише одного в'язня, засудженого за розбій. Його В. Латишев розстріляв спільно із начальником в'язниці 24 червня 1941 р. Про цей факт згадав у доповідній записці від 8 липня 1941 р. начальник Острозької в'язниці І. Докунін⁷⁴.

Наприкінці німецько-радянської війни В. Латишев займав посаду заступника начальника військової контррозвідки «Смерш» 1-го Прибалтійського фронту, загинув у ході боїв за Східну Пруссію, похований у Вільнюсі⁷⁵.

Чи не найбільшу відстань, щоб уникнути покарання за «чекістсько-неграмотні дії» і «непартійне ставлення до слідства», довелося подолати у 1940 р. лейтенанту держбезпеки Павлу Яковлевичу Новікову, який приїхав із Петропавловська-Камчатського до Західної України.

⁶⁹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1858, арк. 18.

⁷⁰ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 6, арк. 104.

⁷¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1858, арк. 18 зв.

⁷² ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 27, спр. 10408, архівні матеріали до справи, арк. 23.

⁷³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 247–248.

⁷⁴ ГДА МВС України, м. Рівне, ф. 25, спр. 9, без арк.

⁷⁵ Книга памяти сотрудников органов контрразведки, погибших и пропавших без вести в годы Великой Отечественной войны / ред. С. Степашин. – М., 1995. – 543 с. [режим доступу: <http://may1945-pobeda.narod.ru/nkvd-spiski7.htm>, дата звернення: 19.07.2018].

П. Новіков народився 1905 р. с. Замощ'є Павліновського району Смоленської області, росіянин, закінчив Кемеровське міське училище у 1918 р. Як і В. Латишев, розпочав свою трудову біографію у 1920–1925 рр. чоботарем. У 1925–1926 рр. – слухач радянсько-партійної школи у Томську, після чого працював секретарем Щегловського райкому ВЛКСМ у Кемеровській області. У 1927–1928 рр. – курсант школи кавалерійських інструкторів у Ленінграді, у цей же час став членом ВКП(б). У 1928–1929 рр. – інструктор 15-го кавалерійського полку у Тбілісі. Після демобілізації – пропагандист Анжерського міськкому ВКП(б) Кемеровської області та директор Анжерської міської школи.

Із 1933 р. – в ОГПУ: помічник уповноваженого Судженського районного відділення ОГПУ, помічник уповноваженого, оперуповноважений 4-го, 2-го відділень СПВ повноважного представництва ОГПУ–УНКВД Західносибірського краю. У 1935–1937 рр. – слухач Центральної школи ГУГБ НКВД СРСР у Москві. У службовій характеристиці П. Новікова зазначалося:

«Добре розвинений, але технічна грамотність недостатня. Володіє ініціативою. Кмітливий. Запальний. [...] У подальшому рості перспективний. [...] Страдає хронічним катаром шлунку»⁷⁶.

У 1937–1939 рр. П. Новіков – оперуповноважений 6-го відділення 4-го відділу УНКВД по Камчатській області. В атестаційному листі П. Новікова від 21 березня 1939 р. зазначалося, що він був безпосередньо причетний до фальсифікації кримінальних справ у період служби на Камчатці:

Павел Новіков.

⁷⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1740, арк. 23.

«На посаду [оперативний секретар Камчатського УНКВД] переведений з посади оперуповноваженого за факти непартійного ставлення до слідства – ряд протоколів з проведених справ виявилися липовими»⁷⁷.

Атестацію доповнювала характеристика за підписом начальника УНКВД по Камчатській області В. Вацуріна:

«Тов. Новіков П.Я. оперативно-чекістську роботу знає, але в практичній роботі допускав чекістсько-неграмотні дії і недбальство у роботі, за що по адміністративній лінії мав стягнення (арешт з виконанням службових обов'язків на 3 доби)»⁷⁸.

Тому у лютому 1940 р. П. Новікова перевели подальше від місця злочину на посаду начальника Межиріцького районного відділення НКВД/НКГБ по Рівненській області (постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 2 червня 1941 р.⁷⁹; наказ НКВД СРСР № 1189 від 30 серпня 1940 р.⁸⁰), на якій він перебував до липня 1941 р.

Тональність його службової характеристики від 17 червня 1941 р., засвідченої виконуючим обов'язки начальника УНКГБ Є. Лосевим по Рівненській області, була зовсім іншою, ніж попередніх:

«Упродовж останнього періоду часу набув цінної агентури, у районі викрив і ліквідував 5 антирадянських контрреволюційних націоналістичних формувань "ОУН". Особисто керує і бере участь у проведенні операцій із вилучення оунівського підпілля, яке знаходиться на нелегальному становищі, вилучено значну кількість зброї»⁸¹.

П. Новіков виявився серед тих начальників районних апаратів, які на початку німецько-радянської війни сумлінно виконали директиву В. Меркулова про розстріл в'язнів і підслідних, у тому числі й тих, хто перебував у камерах попереднього ув'язнення при райвідділах/відділеннях НКГБ. Отримавши звістку

⁷⁷ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1740, арк. 25.

⁷⁸ Там само, арк. 28.

⁷⁹ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 14, арк. 39.

⁸⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1740, арк. 14 зв.

⁸¹ Там само, арк. 30.

про початок війни, місцеві оперативні співробітники продовжили «зачистку» терену від неблагонадійних елементів, які значилися у їх картотеці. Зокрема, заможних селян, які брали участь у політичному житті, були членами осередків легальних політичних партій, що припинили своє існування ще у вересні 1939 р. На думку чекістів, вони становили небезпеку для комуністичного режиму як потенційна «п'ята колона». Саме їх розстріляли наприкінці червня – на початку липня 1941 р. у Межирічах⁸² і Клесові⁸³.

У липні–жовтні 1941 рр. П. Новіков обійняв посаду начальника відділення 4-го відділу УНКВД по Сумській області, 1941–1944 рр. під відступу із теренів республіки перебував у резерві відділу кадрів НКВД УРСР, згодом його тимчасово відрядили до 38-й армії Південно-Західного фронту, потім направили до Томського міськвідділу НКВД, працював у слідчій групі НКВД УРСР у м. Енгельс Саратовської області. Після визволення УРСР відрядили на службу до слідчого відділу УНКГБ по Сумській області.

У 1944 р. він повернувся до УНКГБ по Рівненській області – спочатку на посаду начальника 10-го відділення 2-го відділу УНКГБ, згодом його призначили начальником Костопільського райвідділу НКГБ/МГБ (1944–1951) і Корецького райвідділу МГБ/МВД (1951–1953).

На цей період припала його безпосередня участь у чекістсько-військових операціях з «ліквідації озброєних бандитів», тобто підпілля ОУН і формувань УПА. Всього за 1944–1951 рр. йому зарахували 398 днів участі у «бойових операціях»⁸⁴. 29 жовтня 1948 р. П. Новіков нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня «за успішне виконання завдання уряду». Він був одним із виконавців операції «Захід» (21 жовтня 1947 р.) з вислання на спецпоселення членів сімей членів ОУН та військовиків УПА⁸⁵.

⁸² ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 5(Р), оп. 1, спр. П-5011.

⁸³ Там само, спр. П-54.

⁸⁴ Там само, оп. 2, спр. 1740, арк. 10.

⁸⁵ Там само, арк. 11 зв.

Але наприкінці 1940-х – у першій половині 1950-х рр. П. Новіков занедбав роботу, влаштовував пиятики з підлеглими, послабив боротьбу з оунівським підпіллям. Після чергової перевірки результатів оперативно-слідчої роботи його перевели на посаду заступника начальника 8-го відділення 4-го відділу УМВД по Рівненській області, із 1954 р. – його призначили заступником начальника 3-го і 4-го відділень 4-го відділу УКГБ по Рівненській області. Очевидно, пониження у посаді дещо мобілізувало працездатність П. Новікова. Згідно із наказом УКГБ по Рівненській області від 30 серпня 1955 р., він отримав подяку

«за активну участь у розшуку і вміле проведення чекістсько-військових заходів, в результаті яких ліквідований останній окружний провідник ОУН на Рівненщині “Уліян” (А. Маєвський)».

Але подяка не врятувала його від звільнення зі служби в органах КГБ. Із 19 жовтня 1955 р. він став пенсіонером за віком у званні підполковника⁸⁶. Але він не залишився без роботи. Ймовірно, у нього були певні неформальні «зв'язки». Вже у 1958 р. П. Новіков працював помічником начальника санаторного відділення Головного військового госпіталю ім. академіка Бурденка з матеріально-технічного забезпечення у Нових Горках під Москвою. У 1963 р. він обійняв «теплу» посаду начальника штабу цивільної оборони, завідувача спецчастиною Дитячої міської клінічної лікарні № 1 у Москві⁸⁷.

Дещо інакше склалася доля призначених у 1939–1940 рр. начальників районних апаратів УНКВД по Рівненській області – новобранців органів держбезпеки. Хоча вони отримали гарну, за радянськими мірками, освіту, були незаплямовані «порушеннями соціалістичної законності» під час Великого терору, але колишні партійно-радянські і комсомольські працівники не мали досвіду оперативно-слідчої роботи.

Тому упродовж своєї роботи у Західній Україні вони почали засвоювати досвід старших колег. При мінімальних оперативно-чекістських уміннях і навичках вони брали приклад повсякденного нехтування законом, вседозволеності, культивування

⁸⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1740, арк. 9, 12, 84.

⁸⁷ Там само, арк. 86–87.

організаційних таємниць тощо. Це призвело до численних «по-рушень соціалістичної законності», службової безпорадності і, як наслідок, до значної плинності серед цієї категорії чекістських кадрів (див. табл. 1).

Прикладом може служити кар'єра начальника Клеванського районного відділення НКВД/НКГБ, молодшого лейтенанта держбезпеки Леоніда Григоровича Кадкіна. Він народився 1910 р. у м. Миколаїв, українець, у 1936 р. закінчив Ленінградський індустріальний інститут, працював інженером «Лененерго». Із 1939 р. – член ВКП(б). У серпні 1939 р. розпочав навчання у Вищій школі НКВД СРСР, але у листопаді 1939 р. його вже направили старшим оперуповноваженим 2-го відділення Рівненського повітового відділу НКВД, із січня 1940 р. призначили начальником Клеванського районного відділення НКВД/НКГБ⁸⁸ (постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 24–25 лютого 1940 р.⁸⁹; наказ начальника УНКВД № 24 від 24 січня 1940 р.⁹⁰).

Леонід Кадкін.

Вже 21 лютого 1940 р. Л. Кадкін наказом наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова отримав догану. Будучи оперуповноваженим Рівненського повітового відділу НКВД, у ніч з 3 на 4 грудня 1939 р. у складі групи з 3-х осіб брав участь в операції з вилучення зброї. Учасники операції помилилися адресою, зламали двері до квартири старшого лейтенанта Червоної армії

⁸⁸ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 350, арк. 2.

⁸⁹ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 4, арк. 44.

⁹⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 350, арк. 17 зв.

Іваницького. У результаті вторгнення до квартири почалася перестрілка, під час якої Іваницький був вбитий⁹¹.

31 березня 1940 р. військовий комісар 54-го артполку, розквартированого у Клевані, повідомив керівництво УНКВД по Рівненській області про моральний розклад Л. Кадкіна. Виявилося, що військовий технік полку Рудь змушений розлучитися із дружиною,

«[...] оскільки за його відсутності до нього на квартиру приходив начальник районного НКВД т[овариш] Кадкін, який разом з жінкою т[овариша] Рудя влаштовував пиятики і співжиття»⁹².

Напевно, для чекістського повсякдення це був типовий варіант поведінки. Оскільки на партійних зборах 2 квітня 1940 р. інцидент «обговорили» і Л. Кадкіна лише «попередили»⁹³. Але через декілька місяців Л. Кадкін знову «відзначився». У липні 1940 р. згідно із наказом начальника УНКВД по Рівненській області він був арештований на 5 діб «за порушення революційної законності»⁹⁴.

Наказом начальника УНКВД Р. Крутова від 27 листопада 1940 р. Л. Кадкіну оголошено догану «за допущені грубі помилки і недоліки в агентурно-оперативній роботі». Також його попередили про можливу «службову невідповідність», якщо у місячний термін не перебудує роботу районного апарату⁹⁵. Ймовірно, якісь висновки Л. Кадкіним були зроблені, оскільки 22 квітня 1941 р. виконувач обов'язків начальника УНКГБ у Рівненській області Є. Лосєв оголосив наказ НКВД СРСР про присвоєння Л. Кадкіну спеціального звання молодший лейтенант держбезпеки⁹⁶.

Інший висуванець – Дмитрій Іванович Зікієв, 1900 р. н., уродженець м. Льгов Курської області, росіянин, у 1934 р. закінчив Луганський інститут інженерів громадського харчування, пра-

⁹¹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 350, арк. 71.

⁹² Там само, арк. 59.

⁹³ Там само, арк. 57.

⁹⁴ Там само, арк. 22зв.

⁹⁵ Там само, арк. 62–64.

⁹⁶ Там само, ф. 1, оп. 21, спр. 4, арк. 79.

цював у системі народногосподарського обліку. Згідно із постановою бюро Рівненського обкому КП(б)У від 11 травня 1940 р.⁹⁷ та наказу НКВД СРСР № 1189 від 30 серпня 1940 р.⁹⁸ його призначили на посаду начальника Дубровицького районного відділення НКВД/НКГБ у званні молодшого лейтенанта держбезпеки⁹⁹.

20 березня 1940 р. оперуповноважений Сарненського райвідділу НКВД, сержант держбезпеки Радіонов подав рапорт начальнику 3-го відділення 3-го відділу УГБ УНКВД по Рівненській області Соколову про відвідання ним Дубровицького районного відділення НКВД,

«де він спостерігав такий факт, коли нач[альник] РВ НКВД мол[одший] лейтенант держбезпеки тов[ариш] Зікієв при РВ НКВД організував цілий тваринницький двір. Тобто привіз 2-х свиней і корову, яких помістив у сараї. [...] Окрім того, у приміщенні Райвідділу НКВД організований справжній склад продфуражу, як то в кімнаті звалені: жито, овес, просо, борошно і т. п.»¹⁰⁰.

5 липня 1940 р. перевірка Рівненського обкому КП(б)У зафіксувала чисельні порушення, допущені Д. Зікієвим на посаді начальника районного апарату: конфіскація будівлі, що належала костелу; збір наклепницьких заяв на комуністів; проведення підписки на державну позику із залученням для впливу на громадян православного священика, ксьондза, рабина та інших служителів релігійних культів тощо. При цьому він прикривався авторитетом першого секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми, маніпулюючи нібито близьким знайомством з ним:

«Я завжди консультуюсь [з] секретарем Обкому КП(б)У тов[аришем] Бегмою у всіх питаннях, знаю, що робиться у районах області, одночасно інформую наш район, що тов[ариш] Бегма часто мене запитує, як себе почуває секретар РК КП(б)У тов[ариш] Волошкевич, і т. д.»¹⁰¹.

⁹⁷ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 5, арк. 19.

⁹⁸ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 984, арк. 65.

⁹⁹ Там само, арк. 1–1 зв.

¹⁰⁰ Там само, арк. 80–81.

¹⁰¹ Там само, арк. 35–36.

1 квітня 1941 р. підлеглий Д. Зікієва оперуповноважений М. Сторчак подав рапорт начальнику відділу кадрів УНКГБ по Рівненській області, лейтенанту держбезпеки Познякову про «недоліки в оперативній роботі Дубровицького НКВД, про недоліки у керівництві апаратом цього районного відділення НКВД зі сторони мол[одшого] лейтенанта держбезпеки тов[ариша] Зікієва як начальника»¹⁰².

Очевидно, професійна невідповідність змусила виконувача обов'язки начальника УНКГБ по Рівненській області Є. Лосєва 2 червня 1941 р. клопотатися перед секретарем Рівненського обкому КП(б)У В. Бегмою про переведення Д. Зікієва на посаду старшого оперуповноваженого районного апарату НКГБ¹⁰³.

Ймовірно, що «новообрані» чекісти, перетворившись із потенційних «ворогів народу» періоду Великого терору на всесильних співробітників НКВД, не зовсім усвідомлювали внутрішні «корпоративні» процеси, що відбувалися у відомстві у період «берієвської чистки», та завдання власної місії в умовах «радянзації» Західної України. Споглядаючи на дії старших колег, чуючи їх розповіді про минулі «справи», вони теж уявили себе своєрідними «господарями життя». Але змінилися політичні обставини. На території, щойно опанованій радянською владою, це приховувало подвійну небезпеку – із одного боку, від безпосереднього начальства і партійного керівництва, які вимагали дотримуватися зовні норм радянського законодавства і «правил гри», встановлених вищим політичним керівництвом СРСР. Із іншого – їхньому «всевладдю» почали протистояти члени антикомуністичного підпілля.

Яскравою ілюстрацією цієї тези стала доля начальника Клевцівського районного відділення НКВД, сержанта держбезпеки Дем'яна Івановича Зарицького. Він народився 1909 р. у с. Кухарі Розважівського району Київської області в українській сім'ї. У 1939 р. закінчив 4 курси Одеського інституту інженерів водного транспорту і його мобілізували на службу до НКВД. Перша посада – оперуповноважений водного відділу УНКВД по

¹⁰² ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 984, арк. 53–58.

¹⁰³ Там само, арк. 60.

Одеській області, наступна – начальник Клесівського районного відділення НКВД по Рівненській області¹⁰⁴ (постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 11 травня 1940 р.¹⁰⁵).

19 серпня 1940 р. завідувач сектором відділу кадрів Рівненського обкому КП(б)У Брагінський й особоуповноважений УНКВД по Рівненській області Амосіков подали доповідну записку першому секретарю обкому КП(б)У В. Бегмі

«про антипартійні вчинки начальника Клесівського РВ НКВД тов- [ариша] Зарицького».

Вона була підготовлена за результатами розслідування, проведеного 15–16 серпня 1940 р. У вступній частині доповідної записки йшлося про отримання обкомом партії компрометуючої інформації на Д. Зарицького. Його характеризували як «ставового розпусника»,

«пов'язаного із класово-чужим елементом, внаслідок чого він проявив політичний злочин стосовно чужого елементу, а також відсутність з його боку оперативного керівництва районним відділенням»¹⁰⁶.

Розслідування підтвердило згадані факти, з'ясувавши, зокрема, інтимні стосунки Д. Зарицького з дружиною колишнього начальника залізничної станції Томашгород, із донькою осадника (родина якого за вказівкою Д. Зарицького не була вислана 24 червня 1940 р.), з дочкою колишнього «політбан-

Дем'ян Зарицький.

¹⁰⁴ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1681, арк. 3–3 зв.

¹⁰⁵ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 5, арк. 20.

¹⁰⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 3(Р), оп. 2, спр. 1681, арк. 23–27.

дита», із завідуючою районним ЗАГСом¹⁰⁷. Також його звинувачували у розбазарюванні майна депортованих осадників. Тому комісія пропонувала усунути Д. Зарицького від оперативної роботи і суворо покарати у «партійному порядку».

2 вересня 1940 р. бюро Рівненського обкому КП(б)У ухвалило постанову про сувору догану з попередженням та занесенням її до особової справи Д. Зарицького, його увільнили із посади начальника Клесівського районного апарату НКВД і пропонували не використовувати надалі на керівній оперативній роботі в органах НКВД. Бюро просило ЦК КП(б)У підтвердити рішення¹⁰⁸.

Відмінність між доповідною запискою й ухваленою постановою полягала у тому, що у першій йшлося про усунення Д. Зарицького від оперативної роботи взагалі, у другій – лише від керівної. Ця обставина виявилась для нього фатальною.

Д. Зарицький був переведений на посаду оперуповноваженого 2-го відділу УГБ УНКВД по Рівненській області, де йому незабаром довелося брати участь у розслідуванні справи «антирадянської повстанської української націоналістичної організації», «філіали» якої діяли на території Демидівського району Рівненської області. Загалом у справі були заарештовані понад 30 осіб, із них 15 згодом засуджені до ВМП і розстріляні у Рівненській тюрмі № 1 22 червня 1941 р. Серед арештованих був мешканець с. Новосілки Петро Сич, 1894 року народження. Як свідчив рапорт начальника слідчої частини УНКВД Є. Лосєва від 28 грудня 1940 р.,

«на черговому допиті в оперуповноваженого Зарицького Сич задушив останнього з допомогою наявної мотузки, забрав пістолет і намагався зникнути. Помічений охороною, Сич намагався скористатися пістолетом, але, не знаючи правил поводження [зі зброєю], не зміг вистрілити. Під час затримання Сич був поране-

¹⁰⁷ Прізвища не публікуються із етичних міркувань. Мотиви подібних дій жінок можна інтерпретувати по-різному, у тому числі як «стратегія виживання». Однак це не є предметом даного дослідження.

¹⁰⁸ Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 1, спр. 7, арк. 49–50.

ний, а також в результаті падіння з другого поверху пошкодив ноги і хребет. 1 січня 1941 р. Сич помер у тюремній лікарні»¹⁰⁹.

4 січня 1941 р. начальник УНКВД по Рівненській області Р. Крутов підписав наказ № 3 «Про посилення пильності і підвищення вимогливості до слідчих у роботі з арештованими», який був зумовлений цією екстраординарною подією. Наказова частина документа містила такі пункти:

«1. Усьому оперативному складові управління і РВ НКВД врахувати відмічені цим наказом недоліки в своїй роботі і зробити з цього відповідні висновки.

2. Начальникам відділів і відділень УНКВД, начальникам РВ НКВД провести спеціальний інструктаж оперативного складу про заходи обережності і підвищення пильності у роботі з арештованими.

3. Ввести, як підлягаючий обов'язковій перевірці кожного дня роботи з арештованими, порядок підготовки слідчої кімнати для допиту, а саме: перед допитом арештованого зі столу слідчого прибрати всі важкі предмети, залишивши легку чорнильницю, ручку, листок промокального паперу і необхідний для слідства матеріал. Біля столу мати для вечірньої роботи свічку і сірники. Вийняти ключ з дверей. Винести з кімнати всі зайві предмети. Особливо звернути увагу на очищення місця навколо столу, де буде сидіти арештований.

4. Арештованого на допит приймати лише після перевірки і проведення у нього ретельного особистого обшуку. Садити його на стілець далі від себе і від вікон. Категорично заборонити йому ходити кімнатою.

5. Допит особливо серйозних арештованих у вечірній і нічний час вести тільки двома слідчими (по кожному арештованому).

6. Під час допиту не обертатися до арештованого спиною, не підходити близько, не давати пити зі склянки, для пиття приготувати у бляшаному кухлі воду неподалік від арештованого, який, напившись з дозволу слідчого, сам ставить її назад.

7. Очні ставки у всіх випадках проводити за наявності 2-х слідчих. Допит особливо серйозних арештованих у РВ НКВД, окрім Рівного, Дубна і Костополя, не проводити.

¹⁰⁹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 3323, арк. 280–282.

8. Після допиту здавати арештованого охороні, забезпечивши безпечну доставку його в камеру.

Попереджую, що винних у допущенні розхлябаності і безпечності, а також за незабезпечення контролю за роботою над арештованими буду притягати до суворой відповідальності, а в особливо серйозних випадках – віддавати під суд»¹¹⁰.

Однак застереження і погрози начальника управління не допомогли. 18 січня 1941 р. інший фігурант справи «націоналістичної організації» у Демидівському районі Олександр Гімбаржевський намагався під час допиту задушити слідчого УНКВД Т. Денисенка. Ймовірно, до такого кроку його спровокував випадок 27 грудня 1940 р. Спроба О. Гімбаржевського виявилась невдалою, оскільки на крик жертви (екзекутори і жертви дивним чином помінялись місцями) збіглися колеги-слідчі з сусідніх кабінетів і врятували його¹¹¹.

Таким чином, західні області УРСР у 1939–1941 рр. перетворилися на «нову територію терору», де НКВД СРСР зберігав й апробував кадри під час масової операції «зачищення від контрреволюційного елементу», що була ініційована комуністичним керівництвом СРСР.

Процес ротації та засудження чекістів за «порушення соціалістичної законності», що відбувався у СРСР починаючи з листопада 1938 р., хронологічно співпав із наданням виняткових повноважень органам НКВД СРСР у Західній Україні. Наркомат внутрішніх справ СРСР призначав на посади до УНКВД/УНКГБ західноукраїнських областей співробітників, ховаючи їх від розслідування за «порушення соціалістичної законності» під час Великого терору. Досить часто рекомендації партійних органів не бралися до уваги. Або партійні комітети ухвалювали кандидатури, які влаштовували органи держбезпеки, не надаючи значення їхній оперативно-слідчій роботі у минулому. Це створило можливість для відрядження і збереження чекістських кадрів, які скомпрометували себе під час Великого терору.

¹¹⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 1, оп. 21, спр. 5, арк. 2–3.

¹¹¹ Там само, ф. 5(Р), оп. 1, спр. П-5811, т. 4, арк. 266–269.

Таблиця 1*

**НАЧАЛЬНИКИ ТА ШТАТИ
повітових/районних відділів/відділень НКВД/НКГБ
Рівненської області (1939–1941)¹¹²**

Районний відділ/ відділення	Прізвище, ім'я, по-батькові	Звання	Рік народження	Національність	З якого часу в органах ДБ	Де служив перебував) у 1937–1938	Подальша доля	Примітка
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Берез- нівське райвід-я НКВД:	Руславкер Аврум- Міхель Лейбович**	мол. лей-т ДБ		єврей				
штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Ревенко Василь Дмитрович	лей-т ДБ	1911	украї- нець	ймо- вірно з 1939	не служив	у 1944 ув'язнений на 10 р. ВТТ	
Вербське райвід-я НКВД: штат – 6 ос.,	Сумець Дмитрій Данілович	мол. лей-т ДБ						

* Таблицю складено на основі наказів по особовому складу УНКВД та УНКГБ по Рівненській області, особових справ працівників НКВД/НКГБ та бази даних «Кадровий склад органів державної безпеки СРСР. 1935–1939». Автор свідомий того, що у таблиці можуть бути певні неточності, пов'язані з неповнотою джерельних матеріалів

¹¹² НКВД у Рівненській області створене 20 грудня 1939 р. У жовтні 1939 – наприкінці січня 1940 р. на території області діяли 5 повітових відділів НКВД: у Дубному, Здолбунові, Костополі, Рівному, Сарнах. На початку лютого 1940 р. утворено 7 районних відділів і 23 відділення УНКВД. 1 квітня 1941 р. вони реорганізовані в районні відділи і відділення УНКГБ.

** У даній роботі прізвище, ім'я та по-батькові співробітників ДБ, що народилися у Російській Федерації подаються в українській транскрипції.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Ажуров Андрій Гаврилович	мол. лей-т ДБ	1902	украї- нець	не піз- ніше 1936	нач. Михайло- Коцюбинсь- кого РВ НКВД Чернігівської обл.	17.03.1942 пропав без вісти на фронті	
Висоцьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Леонович Павел Фьодоровіч	мол. лей-т ДБ	1906			ст. оперупов- новажений НКВД Молдавської АРСР	у 1945 – співробітник ВКР «Смерш» 32 гірсько- стрілецької бригади	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР наго- род- жено годин- ником
Володи- мирецьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Кваша Степан Пилипович	мол. лей-т ДБ	1901	украї- нець	1931	нач. Розважівсь- кого РВ НКВД Київської обл.	у 1945 – ст. слідчий ВКР «Смерш» 1 гв. бомбарду- вального авіакорпусу	
Гощанське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Соколенко Микола Михайлович	не мав					21.05.1940 звільнений з органів НКВД за станом здоров'я	
	Руденко Степан Силович	сер- жант ДБ	1903	украї- нець	1930	пом. опер- уповнова- женого Бало- Олександрів- ського РВ НКВД Миколаївсь- кої обл.,	у 1942 оперупов- новажений ОВ НКВД 1 танкового корпусу	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР оголо- шено подяку

1	2	3	4	5	6	7	8	9
						нач. Устимівського РВ НКВД Кіровоград- ської обл		
Деми- дівське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Зябріков Дмитро Григорович	мол. лей-т ДБ	1916	росія- нин	1939	не служив	пропав без вісти під час німецько- радянської війни	
Дераж- ненське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Давиденко Олексій Макси- мович	сер- жант ДБ	1912	украї- нець	1938	пом. опер- уповнова- женого Ярунського РВ НКВД Житомир- ської обл.	25.06.1941 загинув	
	Голіков Павел Констан- тінович	лей-т ДБ				нач. Джувалін- ського РВ НКВД Казахської РСР	13.01.1941 відкоман- дирований в УНКВД у Полтавській обл.	
	Візерський Євген Кіндратович	не мав	1910	украї- нець	1939	не служив	доля невідома	
Дубен- ський повітовий/ районний відділ НКВД: штат – 18 ос., у т. ч. – 10 оперспівр. НКГБ: 18(10)	Вінокур Яков Давідовіч	ст. лей-т ДБ	1909	єврей	1932	заст. нач. 5 відділення з відділу УГБ НКВД УРСР	25.06.1941 загинув	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР наго- род- жено бойо- вою зброєю

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Дубровицьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 7(4)	Зікієв Дмитрій Івановіч	мол. лей-т ДБ	1900	росіянин	1939	не служив	доля невідома	
Здолбунівський повітовий/районний відділ НКВД: штат – 15 ос., у т. ч. – 7 оперспівр. НКГБ: 13(7)	Яшкін Афанасій Яковлевіч	ст. лей-т ДБ				нач. Пригородного РВ НКВД Чечено-Інгушської АРСР	09.04.1940 відкомандирований в розпорядження УНКВД у Волинській обл.	
	Коллонтай Дмитрій Ігнат'євіч	мол. лей-т ДБ	1902	росіянин	1928	нач. Зольського, Малнінського, Нальчицького, Кубинського РВ НКВД Кабардино-Балкарської АРСР	11.11.1940 заарештований; 30.12.1940 засуджений до 10 р. ув'язнення у ВТТ	
	Дмітрієв Андрей Максимовіч	лей-т ДБ	1905	росіянин			10.1941 пропав без вісти на фронті	
Клеванське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Кадкін Леонід Григорович	мол. лей-т ДБ	1910	українець	1939	не служив	доля невідома	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Клесівське райвід-я НКВД: штат – 6(7) ос., у т. ч. – 4(5) оперспівр. НКГБ: 6(4)	Зарицький Дем'ян Іванович	сер-жант ДБ	1909	українець	1939	не служив	27.12.1940 задушений підслідним	
	Колесніков Ніколай Ніколаєвіч	сер-жант ДБ						
Козинське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Чепелюк Микола Варламович	сер-жант ДБ	1911			оперуповноважений Тиврівського РВ НКВС Вінницької обл.	у 1945 нач. відділу інформації 6 піхотної дивізії Війська Польського	
	Окунь Залман Рувімович	сер-жант ДБ	1905	єврей	1935	оперуповноважений, нач. Обоянського РВ НКВД Курської обл.	25.06.1942 загинув на фронті	
	Коваленко Іван Данилович	сер-жант ДБ	1908	українець	1938	пом. оперуповноваженого Ленінського РВ НКВД Київської обл.	доля невідома	
	Поліщук Антон Феодосійович	мол. лей-т ДБ						
Корецький райвідділ НКВД: штат – 15 ос.,	Меркулов Пьотр Грігор'євіч	лей-т ДБ						
	Герашченко Давид Петрович	ст. лей-т ДБ				пом. нач. слідчої частини		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у т. ч. – 7 оперспівр. НКГБ: 13(7)						УНКВД у Ворошилов- градській обл.		
Косто- пільський повітовий/ районний відділ НКВД: штат – 15(16) ос., у т. ч. – 7(8) оперспівр. НКГБ: 14(8)	Большаков Іван Васильєвіч	лей-т ДБ	1907	росія- нин	1931	оперуповно- важений, нач. відділення УНКВД Новосибір- ської обл.	1957 закінчив службу на посаді нач. УМВД у Томській обл.	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР наго- род- жено бойо- вою зброєю
Людвиг- пільське райвід-я НКВД: штат – 7 ос., у т. ч. – 5 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Вежновец Ніколай Міхайлович	політ- рук РСЧА	1908	біло- рус	1932	нач. 7 застави, політрук 2 Рибницького ПЗ	ст. опер- уповно- важений ВКР «Смерш» 8 дивізії військ НКВД, Грозний	
	Луцик Олександр Костянти- нович	сер- жант ДБ	1914	украї- нець	1938	пом. оперуповно- важеного УНКВД Полтавської обл.	доля невідома	
Межирицьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос.,	Слесаренко Іван Денисович	мол. лей-т ДБ				співробітник УНКВД у Тамбовській обл.	03.12.1940 відкоман- дирований в УНКВД у Львівській обл.	07.03. 1939 був звіль- нений з посади за виро- ком суду

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 7(4)	Новіков Павел Яковлевич	лей-т ДБ	1905	росія- нин	1933	оперуповно- важений СПВ НКВД Камчатської обл.	з 1944 нач. Косто- пільського РВ НКВД	
Мізоцьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Соловйов Сергей Фьодорович	мол. лей-т ДБ	1913	росія- нин	1938	стажер, пом. оперупов- нованого НКВД Марійської АРСР	доля невідомо	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР оголо- шено подяку
Млинівське райвід-я НКВД: штат – 7(6) ос., у т. ч. – 5(4) оперспівр. НКГБ: 6(4)	Калугін Васілій Єфремович	мол. лей-т ДБ	1916	росія- нин	1935	пом. оперуповно- важеного Рубіжансь- кого РВ НКВД Донецької обл., оперупов- нований НКВД Молдавської АРСР	у 1943 звільнений з органів НКВД з посади нач. РВ НКВД Сумської обл.	
Мороч- нівське райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 7(4)	Фьодоров Іван Філіпович	сер- жант ДБ	1917	росія- нин		Апарат НКВД УРСР	командир з'єднання № 2 Рівненського обласного штабу пар- тизанського руху	
Олександрійське райвід-я НКВД: штат – 6 ос.,	Ніколаєв Андрей Степанович	сер- жант ДБ	1907	росія- нин	1933	курсант Горьківської школи ГУГБ НКВД, пом. оперуповно- важеного	доля невідомо	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)						Карачевського РВ НКВД Орловської обл.		
Остро- жецьке райвід-я НКВД: штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Рессін Захарій Соломо- нович	сер- жант ДБ					25.02.1940 відкоман- дирований в розпо- рядження відділу кадрів НКВД УРСР	
	Суліменко Макар Георгієвич	мол. лей-т ДБ	1903	росія- нин	1933	оперуповно- важений Хатинахського РВ НКВД, Колима, ст. оперупов- новажений УНКВД по будівництву на Далекій Півночі, Магадан	у 1944 ст. опер- уповнова- жений ВКР «Смерш» 157 стрілецької дивізії	
Острозький райвідділ НКВД: штат – 15 ос., у т. ч. – 7 оперспівр. НКГБ: 13(7)	Шейгам Григорій Пінхусовіч	мол. лей-т ДБ	1908	єврей	1933	оперуповно- важений, пом. нач., нач. відділення 3 відділу УГБ УНКВД Сталінської обл.	у 1944 заст. нач. ВКР «Смерш» 14 стрілецького корпусу	
	Латишев Васілій Пантелей- монович	мол. лей-т ДБ	1904	росія- нин	1934	оперупов- новажений УНКВД Орджонікід- зевського краю	заст. нач. ВКР «Смерш» 1 Прибал- тійського фронту, загинув у 1945	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
							в Східній Пруссії	
Рафалівське райвід-я НКВД:	Нікулін Іван Кірілович	сер- жант ДБ	1912	росія- нин	1938	оперупов- новажений УНКВД Курської обл.	09.09.1940 звільнений з органів НКВД	
штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. НКГБ: 6(4)	Слесаренко Іван Денисович	мол. лей-т ДБ				співробітник УНКВД у Тамбовській обл.	03.12.1940 відкоман- дирований в УНКВД у Львівській обл.	07.03. 1939 був звіль- нений з посади за виро- ком суду
	Віноградов Александр Александр- овіч	мол. лей-т ДБ	1906	росія- нин	1933	оперуповно- важений водного відділення страханського окружного відділу НКВД Сталінград- ської обл.	доля невідома	
Рівненський повітовий/ районний відділ НКВД:	Попов Іван Міхайлович	ст. лей-т ДБ				пом. нач. 12 відділення 3 відділу УНКВД у Ленінград- ській обл.		
штат – 15(14) ос., у т. ч. – 7 оперспівр. НКГБ: 10(6)	Захаров Іван Васильєвич	лей-т ДБ	1905	росія- нин	1930	нач. Коливансько- го РВ НКВД Новосибір- ської обл.	ст. опер- уповно- важений ОВ НКВД 40-ї армії	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР наго- род-

1	2	3	4	5	6	7	8	9
								жено бойо- вою зброєю
Рокит- нівське райвід-я <i>НКВД:</i> штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. <i>НКГБ:</i> 6(4)	Бобров Васілій Івановіч	мол. лей-т ДБ	1908	росія- нин	1930	нач. застави 16 Олевського ПЗ	загинув у 1942	28.05. 1941 нака- зом НКГБ СРСР наго- род- жено бойо- вою зброєю
Сарнен- ський повітовий/ районний відділ <i>НКВД:</i> штат – 17(16) ос., у т. ч. – 9(8) оперспівр. <i>НКГБ:</i> 14(8)	Трегубов Іосіф Павлович	мол. лей-т ДБ	1903	росія- нин	1934	пом. оперуповно- важеного, оперуповно- важений, ст. оперупов- новажений УНКВД у Курській обл., нач. Тімського РВ НКВД Курської обл.	у 1945 нач. ВКР «Смерш» 56 запасного стрілецького полку	
Степанське райвід-я <i>НКВД:</i> штат – 6 ос., у т. ч. – 4 оперспівр. <i>НКГБ:</i> 6(4)	Кириченко Іван Іонович	мол. лей-т ДБ	1902	украї- нець	1929	уповно- важений, нач. халовського РВ міліції Рязанської обл.	доля невідома	
Тучинське райвід-я <i>НКВД:</i>	Дядін Іван Івановіч	мол. лей-т ДБ	1912	росія- нин	1939	не служив	16.05.1941 звільнений	

1	2	3	4	5	6	7	8
Штати районних органів НКГБ оголошені наказом нач. УНКГБ № 67 від 20.04.1941							працювали після війни – 2; доля неві- дома – 10; інформації не виявле- но – 7

REFERENCES

1. Bilas, I. (1994). *Represyivno-karalna systema v Ukraini. 1917–1953: Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz. Vol. 2.* Kyiv: Lybid-Viisko Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Bohunov, S., Zolotarov, V., Rafalska, T., Radzyvill, O., Shapoval, Yu. (Comps.). (2009). *Ukraina v dobu «Velykoho teroru»: 1936–1938 rr.* Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
3. Danylenko, V. and Kokin, S. (Comps.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy.* Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
4. Kniga pamyati sotrudnikov organov kontrrazvedki, pogibshikh propavshikh bez vesti v gody' Velikoj Otechestvennoy vojny'. (1995). Moskva: Granicza. [in Russian].
5. Kokin, S. and Rossman, D. (Comps.). (2018). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u trokh tomakh. Vol. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobitnykiv orhaniv NKVS URSR, zasudzhenykh za porushennia sotsialistychnoi zakonnosti (zhovten 1938 p. – cherven 1943 r.). Vol. 1: NKVS Moldavskoi ARSR, Dorozhno-transportnyi viddil HUDB NKVS Pivnichno-Donetskoi zaliznytsi, UNKVS po Zhytomyrskii oblasti ta UNKVS po Odeskii oblasti.* Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].
6. Kokin, S., Yunhe, M. (Comps.). (2010). *Velykyi teror v Ukraini. «Kurkulska operatsiia» 1937–1938 rr.: U 2-kh chastynakh.* Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].

7. Kucherepa, M. (Ed.). (2012). *Istoriia orhaniv derzhavnoi bezpeky na Volyni: dokumentalno-publitsystychne vydannia*. Luts'k: Initial. [in Ukrainian].
8. Oni zashhishhali Leningrad. Na strazhe poriadka 02. (2012, Yanvar'). *Ezhemesyachny`j informacziorny`j vy`pusk UMVD Rossii po Tomskoj oblasti*. [in Russian].
9. Pavlyukov, A. (2007). *Ezhov: Biografiya*. Moskva: Zakharov. [in Russian].
10. Savin, A., Teplyakov, O. and Yunhe, M. (Comps.). (2019). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u trokh tomakh / Vidpovidalni redak-tory: Valerii Vasyliiev, Roman Podkur, Linn Viola*. Vol. 3: Chekisty Stali-na v leshchatakh «sotsialistychnoi zakonnosti». Eho-dokumenty 1938–1941 rr. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].
11. Savin, A., Teplyakov, A. (2015). «Partiya mozhete oshibat'sya, a NKVD – nikogda». Sotrudniki NKVD po Odesskoj oblasti na skam'e podsudim'y'kh (1939–1943 gg.). *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 91–141. [in Russian].
12. Shapoval, Yu., Prystaiko, V. and Zolotarov, V. (1997). *ChK–HPU–NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty*. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
13. Teplyakov, A. (1997). Personal'ni povsednevnost' Novosibirskogo UNKVD v 1936–1946 gg. *Minuvshee. Istoricheskij al'manakh*, 21, 240–293. [in Russian].
14. Vasyliiev, V. and Podkur, R. (2015). Orhanizatory ta vykonavtsi masovoho vbyvstva liudei v 1937–1938 rr.: doli spivrobotnykiv Vinnytskoho y Kamianets-Podilskoho oblasnykh upravlin NKVS. *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 48–121. [in Ukrainian].
15. Vasyliiev, V., Podkur, R. (2017). *Radianski karateli. Spivrobotnyky NKVS – vykonavtsi «Velykoho teroru» na Podilli*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].
16. Vasyliiev, V., Viola, L. and Podkur, R. (Comps.). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u trokh tomakh*. Vol. 1: Partiini zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin NKVS URSR (lystopad 1938 – lystopad 1939 pp.). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].
17. Viola, L. (2015). Delo Umanskogo rajonnogo otdela NKVD. *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 180–223. [in Russian]

18. Yunge, M., Viola, L., Rossman, D. (Comps.). (2017). *Chekisty' na skam'e podsudimy'kh. Sbornik statej*. Moskva: Probel-2000. [in Russian].
19. Zhyviuk, A. (2012). Kadrovyi sklad i diialnist orhaniv NKVD–NKHB pid chas «pershoi radianizatsii» Zakhidnoi Ukrainy cherez pryzmu «Velykoho teroru». *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 7–40. [in Ukrainian].
20. Zolotarov, V. (2015). «Vykorystani ta vykynuti»: spivrobitnyky UNKVS po Kharkivskii oblasti, zasudzhenni za porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» naprykintsi 1930-kh rr. *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 234–360. [in Ukrainian].

Zhyvjuk A. «Used and Thrown Away» ... to Western Ukraine:
the executors of the Great Terror as the Sovietisers
of the Rivne oblast (1931–1941)

Purpose of the paper is to explore the participation of the chairs of the District Directorate of the NKVD/NKGB and heads of regional NKVD/NKGB units in the realization of the Sovietization policy in west-Ukrainian districts on the eve of the Soviet-German war. The author used the documents of the bureau of the Rivne regional party committee, personnel orders of the Rivne regional NKVD/NKGB units, personal files of the NKVD/NKGB employees, and archival criminal cases of the repressed people.

Methodology and methods. In the process of reconstructing the critical stages of the biographies of the employees of state security in the Rivne region, the author used anthropological and prosopographic approaches. He also applied biographical, problem-chronological, historical-genetic, and li-nearchronological methods, methods of psychological and historical reconstruction.

Conclusions. The author concludes that West regions of the UkrSSR turned to be the «new territory of the terror» in 1939–1941. NKVD preserved and tested the employees in the course of the mass operation, aimed at the cleansing of the counter-revolutionary elements and initiated by the highest Soviet authorities. The processes of rotation and conviction of the Chekists for breaking the socialist law started in UkrSSR in November 1938, sang chronologically with the granting the exclusive authority to the bodies of the NKVD in Western Ukraine

The Commissariat of Internal Affairs of USSR appointed candidates to the posts in the regional NKVD / NKGB units the western Ukrainian regions very formally. Quite often, the recommendations of the party bodies were ignored. Alternatively, sometimes the party committees approved the candidates neglecting their operational and investigative work in the past.

These facts created an opportunity for the secondment and retention of Chekist personnel who compromised themselves during the Great Terror.

Key words: Western Ukraine, Rivne district, Great Terror, «Sovietization», state security authorities, political repression, NKVD/NKGB.